

ספר בית תפילתי - סקירה¹

מאמרים על תפילה וברכות. ישיבת הר עציון. אלון שבות תשפ"ב. 583 עמ'.
עורכים: הרב יאיר קאהן, הרב אליקים קרומביין והרב נחמיה רענן.

בספר בית תפילתי, נקבצו ובאו 36 מאמרים בנושאי תפילה וברכות, שרובם הגדול מתפרסמים בו לראשונה, ונכתבו במיוחד עבורו, במסגרת התארגנות של רבני ישיבת הר עציון. לאלה צורפו כמה מאמרים מאת הדור הקודם של ראשי הישיבה ורבניה, שחלקם התפרסמו בעבר במסגרות השונות, וחוזרים ומתפרסמים כעת בספרנו, כדי לכלול בספר גם את תורתם.

'נושאי תפילה וברכות', ולא רק תפילה וברכות, שכן הספר שלפנינו עוסק גם בתפילין, ציצית, קריאת שמע, ברכת כהנים, קידוש היום בשבת, יחסי הברכות והתקיעות בראש השנה, ועוד ועוד.

אסופה עשירה זו משקפת את הגיוון שהתברכה בו ישיבת הר עציון: מאמרים למדניים המוקדשים להגדרות ומושגים,² מאמרים המשלבים למדנות בגמרא עם עיונים בפסוקי התנ"ך,³ מאמרים המבררים הלכה למעשה,⁴ מאמרים מחשבתיים⁵ - והכל תחת קורת גג אחת. יתירה מזו: לרוב, גם מאמרים המשתייכים לאחת מהקבוצות הנ"ל, כוללים

- 1 בפתח הדברים, אציין כי קיימת ספרות נרחבת בניסיון לאפיין את שיטת (או שיטות) הלימוד של ר' חיים מבריסק, נכדו הגרי"ד, וחתנו הרב אהרן ליכטנשטיין. מאמר מרכזי בתחום זה נכתב על ידי הרב אליקים קרומביין: מר' חיים מבריסק והגרי"ד סולוביצ'יק ועד 'שיעורי הרב אהרן ליכטנשטיין', והאר עיינינו (תשע"ט) עמ' 501-546; וראו עוד במאמרים שרוכזו בספריית אסיף המקוונת, תחת התגית 'בריסק'. סקירה זו אינה מתיימרת להצטרף לספרות זו, אלא רק להציג את הספר שלפנינו.
- 2 כמאמרו של הרב דניאל שרייבר על הגדרת המצווה שבספירת העומר, וכמאמרו של הרב משה ליכטנשטיין על ברכת 'שים שלום' ויחסיה עם ברכת כהנים, ועל הקידוש בשבת. דומני שרוב מאמרי הספר משתייכים לקבוצה זו.
- 3 כמאמרו של הרב יואל בן נון על קריאת שמע המורחבת בספר דברים, כמאמרו של הרב יעקב מדן על סדין בציצית, וכמאמרו של הרב מאיר שפיגלמן על ראש השנה כחזרה על מעמד הר סיני.
- 4 כמאמרו של הרב פנחס כהן על חיוב התפילה בציבור וההנהגה בשעת הדחק ובהתנגשות עם מצוות אחרות.
- 5 כמאמרו של הרב עזרא ביק על עמידה כריעה והשתחויה בתפילה.

מוטיבים משמעותיים מהקבוצות האחרות, עד שהתלבטתי, האם ועד כמה החלוקה לקבוצות אכן מוצדקת. המגמות השונות מתאחדות בספרנו, לא רק משום שקובצו בו מאמרים שונים, אלא גם - ובעיקר - משום שהמאמרים עצמם שוזרים את המגמות השונות זו בזו, שוב ושוב. אם כן, האיחוד אינו מסתכם בחלוקת קורת גג משותפת, אלא מתבטא בהשפעות הדדיות רבות ומבורכות.⁶ ברכה מיוחדת קובעת לעצמה ההתארגנות של רבני הישיבה לכתיבת הספר, שאינו תוצר של שנת לימודים בשיבה, ואינו ליקוט בעלמא של מאמרים קיימים מתוך במות שונות, אלא פרויקט עצמאי ייעודי, המשקף את רצינותם, מסירותם, יסודיותם, ומעל לכל אהבת התורה העצומה שלהם.

לא במקרה, קיימת חפיפה ניכרת בין רשימת נושאי הספר ובין תוכן העניינים של ספר נוסף, שעומד ברקע ספרנו ומציץ מבין חרכיו: הספר **שיעורים לזכר אבא מרי**, שבו נאספו שיעוריו השנתיים של הגרי"ד סולובייצ'יק זצ"ל ביום פטירת אביו, הגר"ר משה זצ"ל. דמותו ומשנתו של הגרי"ד חופפות על ספרנו, שרבים מהכותבים בו הם תלמידיו, במישרין או בעקיפין. לא אתפלא אם יתברר שאין בספר אפילו מאמר אחד שאין בו התבססות כזו או אחרת על משנת הגרי"ד.

אם כן, כדי לעמוד במעט על טיבו של ספרנו, נביט לרגע על מטרתו וייחודו של הספר 'שיעורים לזכר אבא מרי'. מדי שנה, בליל ג' שבט, יום פטירת אביו, היה הגרי"ד מוסר שיעור מיוחד לזכרו. השיעור התייחד לא רק בתדירותו והתמדתו, ולא רק בקהל הרב שבא לשמוע אותו, אלא גם בסגנונו הייחודי. השיעור היה ארוך, עיוני ומעמיק, בלי 'הנחות'. נדמה שבשיעור זה, נמשל הגרי"ד לסוחר ממולח, שאינו מוכן בשום אופן להוריד את המחיר של סחורתו, אך למרבה במחיר וקונה אותה - הוא מגיש מתנות

6 בשולי הדברים, אציין פן אחר של עושר וגיוון, שככלל דווקא לא מצאתיו בספרנו, והוא העושר בהבאת דברי אחרונים. לא מצאתיו, לא כ'סקירה ספרותית' בתחילת סוגיה, ולא במהלכה. אין בכוונתי לטעון שאין עיסוק מרובה בדברי אחרונים; בהחלט יש ויש; אך דומני שברוב או כל המקרים, מדובר באחרונים מרכזיים בלבד: פרשני השו"ע ופרשני הש"ס העיקריים, ואין פריסה נרחבת של בעלי השיטות.

אני ער לכך שהשקעת כוחות באיסוף אחרונים עשויה לבוא על חשבון העמקה בעיקרי הסוגיה בש"ס ובראשונים, ולטשטש את האבחנה בין עיקר לטפל, בבחינת 'עושר שמור לבעליו לרעתו'. אני אף מבין שמשקלו של שיקול זה גדל בלימוד בשיבה, שבה מתחנכים בחורים צעירים לקניית דרכי הלימוד. ייתכן שהעניין קשור גם למידת השימוש במאגרים תורניים, לעומת לימוד מספרים. גורם נוסף שעשוי להשפיע על עניין זה, ויש לקחתו בחשבון, הוא מקומה הצדדי של פסיקת הלכה ברוב מאמרי ספרנו. יש להאריך עוד רבות בעניינים אלה, ואכמ"ל.

לרוב. הגרי"ד לא הקל על שומעיו, לא קיצר את השיעור ולא שיווה לו סגנון עממי וזול. תחת זאת, הוא ריתק את השומעים גם במסה עיונית מקורית ומרתקת, וגם בתוכן הגותי-רעיוני, שלמרבחה הפלא היווה תמיד חלק בלתי נפרד מה'מהלך' הלמדני. הגרי"ד מצא בהלכות תפילה ואביזריה כר נרחב לעיון ישיבתי, 'בריסקאי', שנשא גם פירות מחשבתיים. העיון הלמדני, ה'קר' וה'יבש', הוביל להבנה מעמיקה יותר על עניינה של התפילה, על קריאת שמע, על הציצית ועל התפילין.⁷ תחושה דומה עולה בי אל מול הספר שלפנינו, שבין חקירותיו והגדרותיו ה'קרות', מתעצבים רגשות ותשוקות למכביר, ושרטוטיו המדוקדקים לגדרי הדינים, משרטטים בה-בעת את תנועות הנפש של עובד ה' בתפילתו.

בית בריסק, ככלל, נמנע ממתן משפט הבכורה למסכתות ה'ישיבתיות', קרי, סדרי נשים ונזיקין, שאותם מקובל ללמוד ברוב הישיבות בדורות האחרונים (מלבד כמה מסכתות מסדרים אלו שאינם 'ישיבתיות'). הסדר הנלמד ברוב ככל ישיבות בריסק בארץ ישראל, הוא סדר קדשים. שיעורי הגרי"ד שנמסרו ושנדפסו עד היום, עוסקים במסכתות ונושאים מגוונים, לאו דווקא 'ישיבתיים', וכך גם שיעורי הרב אהרן ליכטנשטיין בישיבת הר עציון. בעשור האחרון, נלמדו בכלל הגבוה שבישיבה, בין היתר, מסכתות תרומות, עירובין ואהלות. דומני שיש בפעילות זו כדי לאתגר את המושג 'מסכתות ישיבתיות', שכן בשונה מבתי מדרש בעלי נטייה הלכתית-מעשית, או נטיות אחרות, בית המדרש דגן מעלה על נס את הלמדנות הישיבתית, ומוכיח פעם אחר פעם שניתן לעשות זאת כדבעי בכל אחת ממסכתות הש"ס. דומני שספרנו מהווה הוכחה נוספת לכך.⁸

7 מבלי לגרוע מן הדברים, יצוין כי הרב צבי שכטר מוסר כי בשנת תש"כ, פנה הגרי"ד לעסוק בהלכות תפילה, בעקבות הנחיית רופאו לעסוק בנושאים קלים ולהפחית במאמץ (הקדמתו לספר שיעורי הגרי"ד על עניני ציצית, עניני תפילין והלכות קריאת התורה; ירושלים תשס"ג).

8 אני מקווה לעסוק בסוגיה זו בהרחבה בעתיד, בע"ה. לעת עתה, אעתיק כאן דברים שנדפסו בליקוטי דרשות הרב חיים קרייזווירט (ח"ה עמ' יא): 'לדאבונינו, המקובל הוא שלומדים בימינו רק 'מסכתות ישיבתיות'... רבי יעקב קמינצקי התבטא פעם שבזמנו לא היה כלל מושג של 'מסכתות ישיבתיות' והוא חושש שעוד יהיה מושג של 'דפים ישיבתיים'...'. יובהר: 'זמנו' של ר' יעקב קמינצקי אינו זמן עתיק כל כך, ורק מעט יותר ממאה שנים מפרידות בינינו ובין תקופת לימודיו בישיבות ליטא. עוד יש להוסיף, כי דומני שכיום כבר התממש החשש, ובהחלט קיימים 'דפים ישיבתיים', ואכמ"ל.

אסיים בכמה הערות נקודתיות:

האם יש קדושה בכלאיים? במאמרו של הרב יעקב מדן על סדין וכלאים בציצית (עמ' 59), מועלית ההצעה שלפיה איסור כלאיים נובע מקדושה שיש בכלאיים. הצעה זו נתמכת בהיתר כלאיים בבגדי כהונה ובציצית, ומוזכרים הדמיון הלשוני והמקראי בין ציצית לציץ, והדמיון הצורני בין טלית שכולה תכלת שקורח דן לפוטרה מציצית למעיל הכהן הגדול שכולו תכלת והוא פטור מציצית.

בשולי הדברים, דומני שבכל מקום שבו מצאנו קדושה היוצרת איסורים, קיים ייעוד חיובי לקדושה, והאיסורים נובעים ממנו. כך במקום המקדש, כך בקרבנות, כך בבגדי כהונה, כך בכהנים עצמם, וכך במאכלות אסורות ובאיסורי ביאה.⁹ לעומת זאת, לכלאיים לכאורה אין ייעוד חיובי. האם ניתן לומר שהיתר כלאיים בבגדי כהונה (ובציצית?), הוא הוא הייעוד שמכוחו נאסרו כלאיים בכל מקום? ייתכן שהתשובה היא חיובית,¹⁰ אך לכאורה יש בזה דוחק: ראשית, איסור כלאיים במובנו הרחב כולל גם את כלאי בהמה וכלאי הכרם,¹¹ ולא לו אין הופעה במקדש; שנית, חז"ל¹² ובעקבותיהם רבים המפרשים¹³ נקטו שאיסור כלאיים הוא מה'חוקים' שאיננו יודעים את טעמם. שלישית, בתורה אין כל התייחסות לקשר בין כלאים לבגדי כהונה, ובכל תיאורי בגדי כהונה אין התייחסות לכך שמדובר בכלאיים. איני בטוח שיש בהערות אלו כדי להכריע שאין קדושה בכלאים; ומכל מקום, דומני שכדי לתת משקל של ממש להצעת הקדושה שבכלאים, עד כדי הבנת היתר כלאים בציצית כדין לכתחילאי (שאינו שייך לדין עשה דוחה לא תעשה) מכוחה - יש לבסס אותה יותר.

- 9 וראו עוד תוס' (קידושין ב, ב ד"ה דאסר). יסוד זה, הוא שהוביל את הרב אשר וייס (מנחת אשר - שביעית, מהד' תשפ"ב, סי' י אות ז) לקבוע שגם לשיטת הרמב"ן כפי שמבין אותה החזו"א, שאין מצוות עשה באכילת פירות שביעית, מכל מקום ישראל האוכלם כדינם מקיים מצווה. וראו עוד דברים ברוח זו, בחתימת מאמרו של הרב יאיר קאהן בספרנו (עמ' 481 ד"ה סוף דבר), בנוגע לאכילת שלמים.
- 10 וכן כתבו כמה ראשונים: בכור שור (שמות ל, לח; ויקרא יט, יט; דברים כב, יא), פענח רזא (דברים כב, יא).
- 11 הרב מדן כולל בהצעתו גם את כלאי הכרם, ומסתייע מלשון 'תקדש' שנאמרה עליהם, ומכללא עולה שגם כלאי בהמה בכלל - בחרישה ובהרבעה.
- 12 פסיקתא דרב כהנא (ד, ו), במדבר רבה (יט, ה), מדרש הגדול (ויקרא יח, ד).
- 13 על ויקרא יח, ד; יט, יט.

'כפרה' בשלמים. במאמרו של הרב יאיר קאהן על ברכת אכילת השלמים (עמ' 479), הועלתה ההצעה לומר שהמצווה לאכול קדשים לא נאמרה אלא כשיש חיוב להביאם, כגון שלמי חגיגה, איל נזיר וקרבן תודה, שאז החיוב מצדיק את השימוש בלשון כפרה, ויש לאכילה שייכות לפסוק 'ואכלו אתם אשר כפר בהם', ולא בסתם שלמי נדבה שאדם מביא ללא חיוב. בהערה 33 צוינו תקדימים ללשון 'כפרה' שאינה על חטא: קרבנות מחוסר כיפורים, ואיל המילואים.

בשולי הדברים, יש מקום להבין ש'כפרה' אינה בהכרח על חטא, אך היא בהכרח פועלת ניקוי פיזי או רוחני, ובמקרה של קרבן, הכפרה משנה את מעמדו ההלכתי של המתכפר - אם לא כפרה על חטא, לכל הפחות הכשרתו לאכול בקדשים, להיכנס למקדש ולעבוד בו. שינוי במעמד המתכפר מתקיים במחוסר כיפורים ובאיל המילואים, אך אינו מתקיים בסתם קרבן שלמים שיש חיוב להביאו.¹⁴

עניינו של הקידוש בליל שבת וביום השבת. במאמרו של הרב משה ליכטנשטיין על קידוש היום בשבת (עמ' 544), נידון הקושי הבא: לשיטת הרמב"ם, עניינו של הקידוש הוא להזכיר בדברים את קדושת השבת. לעומת זאת, הרמב"ם דימה את קידוש השבת

14 ויצוין כי רש"י (חולין קל, ב ד"ה אלא לאו) כתב שחזה ושוק של שלמים באים לכפרה. ומכל מקום, הנידון דידן הוא אכילת שאר הבשר הנאכל על ידי הבעלים, ולא על חזה ושוק. ויעוין עוד ברמב"ם (מעשה הקרבנות ג, טו), שכתב שאין מתוודים על שלמים אלא אומרים דברי שבח בזמן הסמיכה עליהם. ויעוין עוד בפירושו הספרא המיוחס לר"ש (ויקרא, דיבורא דנדבה, פרשה ד פרק ה אות ד) שכתב שמתוודים על שלמים כמו על עולה, ושמה הבין שגם שלמים מכפרים על מה שעולה מכפרת עליו, וצ"ע. ויעוין עוד בעלי תמר (יומא ח, ז ד"ה והעולה) שציין למדרש תנחומא (תצוה, אות טז): 'העולה באה על הרהור הלב; השלמים אינן באין אלא לכפרה, שהן באין על מצות עשה', וכן הובא ברש"י (ערכין כא, א ד"ה ממשכנים). ואולם, לדין נקטינן שהעולה אינה באה על הרהור הלב, אלא על ביטול עשה (ראו למשל רמב"ם ומפרשיו שם, יד), וממילא לא נותר ייעוד זה לשלמים. ויעוין עוד בטל תורה (חולין קל, ב על רש"י ד"ה אלו), שדן במקורות נוספים לכפרה בשלמים, וכן במה שהאריך בזה הרב איתן שנדורפי: כפרה בקרבנות נדבה, מעלין בקודש ו (שבת תשס"ג) עמ' 89-112. אחר הדברים האלה, נשוב לעיקרא דמילתא: נראה שאף אם נתפוס לעיקר את אותם מקורות המשייכים כפרה לשלמים, לא יהיה בכך כדי לסלק את ההערה שנכתבה כאן בגוף הדברים, שכן מקורות אלו אינם מבחינים בין שלמים שיש חיוב להביאם ובין סתם שלמים, כך שאם אכן אוחזים בהם, נמצא שבכל קרבן שלמים יש כפרה. על דברים אלו השיב לי הרב קאהן שליט"א, שלדעתו ניתן ונכון להעמיד את המקורות המדברים על כפרה בשלמים, דווקא בשלמים שהאדם מחויב בהם, אך לא בשלמים שעיקר מגמתם היא אכילת בשר בקדושה.

לקידוש היובל וקידוש החודש, שבהם יש יצירה של קדושה. אם כן, תינח קידוש הלילה שיוצר קדושה, אך מה טעם יש בקידוש היום, אחרי שהקדושה כבר נוצרה בקידוש הלילה? הקושי מוביל להצעה המחודשת, שבעוד שקידוש הלילה נלמד מ'זכור את יום השבת לקדשו', קידוש היום נלמד מ'שמור את יום השבת לקדשו'. עכת"ד.

בשולי הדברים, ייתכן שניתן היה להתקדם מהקושי על הרמב"ן בכיוון אחר: אמת היא שהרמב"ן דימה את קידוש השבת לשני קידושים אחרים שבהם יש יצירת קדושה, וקביעת תאריך ש'מחייב' כביכול גם את הקב"ה,¹⁵ ואולם היא הנותנת, שהדימוי לעניינים אלו בהכרח אינו השוואה גמורה, והרי לא עלה על לב איש לומר שקדושת השבת תלויה בקידוש האנושי.¹⁶ אם כן, איה יצירת הקדושה שהתכוון אליה הרמב"ן? ברצוני להציע, שה'מקום' שבו חלה הקדושה, הוא התודעה של כל אחד מאיתנו. השבת כבר קדושה ועומדת. כשאדם מקדש, הוא מרחיב את גבולות הקדושה אל תוך תוכו, באמצעות ריכוז התודעה בקידוש, ושמא בשורשם של דברים, זוהי היצירה שאליה מתכוון הרמב"ן. דומני, שלהצעה זו, ול'יצירה' זו של קדושה, ייתכן שגם הרמב"ם יסכים, ואולי אין כלל מחלוקת בין הראשונים. מכל מקום, לאור האמור, ניתן להציע יישוב לקושי מקידוש היום לאחר שהשבת כבר התקדשה בלילה: קידוש ש'מקומו' הוא בתודעת האדם, יכול לחזור על עצמו שוב ושוב, שהרי התודעה מתחלפת בכל רגע, ולכן אינו דומה קידוש שנעשה ברגע אחד לקידוש שנעשה ברגע אחר. מה שהניע אותי ללכת בדרך זו, הוא שלא מצאנו בדברי חז"ל תימוכין של ממש להבחנה בין קידוש הלילה הנלמד מ'זכור' לקידוש היום הנלמד מ'שמור'. יש להוסיף, שמצאנו בבכור שקדושתו מרחם, ועם זאת יש מצווה על האדם להקדישו (ערכין כט, א; רמב"ם בכורות א, ד).¹⁷ בשולי הדברים, יצוין כי מהר"ם חלאווה, מממשיכי דרכו של הרמב"ן, אכן הסיק מבעיית המשמעות של קידוש היום אליבא דרמב"ן, שהוא אינו העיקרי (פסחים קו, א ד"ה ועוד): 'אין זה קדוש ממש, שכבר נתקדש היום פעם אחת, ולא מצינו לקדוש בית דין ללילה וליום'.

לסיום, הספר בית תפילתי הוא יצירת מופת עשירה, עמוקה, מגוונת ורבת-אנפין, איכותית ומשמחת, שנכתבה בשקידה מופלגת ובגדלות תורנית ניכרת. יהי רצון שיזכו

15 וכעין דברי הגמרא (ר"ה ח, ב): 'שאינ בית דין של מעלה נכנסין לדין, אלא אם כן קידשו בית דין של מטה את החדש'; וכעין זה (שם ט, ב) בנוגע לתקיעת השופר, המעכבת את חלות היובל עד כדי היתר עבודה בקרקע ביובל שלא תקעו בו. ואכמ"ל.

16 וכדברי אב"י (חולין קא, ב): 'שבת קביעא וקיימא, יום הכפורים - בי דינא דקא קבעי ליה'.

17 ויעוין עוד בקדושת והקדשת הבכור בקדושת אביב (עמ' 108-109).

מחבריו המרובים להוסיף ולהעשיר את לומדי התורה בקבצים נוספים כעין זה, ובפרסומים נוספים של תורתם.